

BEKE GYÖRGY

Vallásháború Erdélyben?

Mélységes tiszteletem Alexandru Todea balázsfalvi érseknek, akü súlyos betegség némított el.

1. Holland barátommal Kolozsvár főterén sétálok. Verőfényes vasárnap délelőtt. A Szent Mihály templomból tódulnak ki a hívők. Karnyújtásnyira, Mátyás király szobra előtt folyik a mise. Táborig oltáron úrfelmutatás. Egyházi ének tölti be a teret.

– Nincs templomuk, ahol imádkozhatnának? – lepődik meg a hollandus.

– Kiűzték onnan őket.

– Magyarok? – fog gyanút. Hozzászokott.

– Nem. Románok.

– És Romániában románokat kiűzték a templomaikból?

– Vallásuk miatt. Görög katolikusok.

– A római katolikus magyarok a templomaikban imádhadják Istent?

– Igen. Az ortodox románok idegeneknek tartanak minket, megtűrik a vallásunkat. A görög katolikusok ellenségeik, mivel román létükre nem a nemzeti vallást követik.

– Most már semmit sem értek. Nálunk, Hollandiában is vannak római katolikusok, vannak protestánsok. Hitvallásuk különbözik, a nyelv, a nemzeti kötelek összetartanak. Lennél szíves megmagyarázni, hogy miféle szakadék támadt Európának ebben a felében?

2. Nemcsak holland barátom számára felfoghatatlan, erdélyi emberek sem tudták volna elképzelni, hogy a nyílt diktatúra megdöntése után, a két történelmi román egyház nem egymásra talál, hanem szenvedélyes haraggal és gyűlölettel fordul szembe. Úgy lett volna méltó, ha az ortodoxia szeretettel nyújtja kezét görög katolikus román testvéreinek: „Titeket a diktatúra megtépett, lélekben megsarcolt, törvényen kívül vetett. Akkor a magyar római katolikusok keltek a védelmetekre, pedig őket is üldözték, bebörtönözték, gyilkolták. A mi kezünket szorosan lefogta a hatalom. De most emeljétek fel a fejéteket, ezután mi védelmezünk titeket. Visszaadjuk a tőletek elvett, nekünk adott templomaitokat, azokat ti építtettétek. Jogot, szabadságot adunk, megillet titeket, mártír egyház hűséges híveit. Nem feledkezünk meg arról sem, hogy úttörő szerepetek volt a román nemzeti tudat kialakításában, kaput nyitottatok a nemzet előtt Nyugat felé. Lehetünk-e ellenségei egymásnak?”

E bátorító védelem helyett soha nem ismert rágalomözön és bosszúhadjárat indult meg a görög katolikus egyház ellen Erdélyben. Felszínre jöttek azok az ellentétek, amelyek addig lefojtva forrtak a lelkek mélységeiben. Mind a két oldalon, hiszen az ismétlődő bántások, sebek megkeményítik az üldözöttek szívét is.

Alexandru Todea görög katolikus főpapot 1989 nyarán szászrégeni lakásán kerestem fel. Ő volt a titkos román egyház metropolitája, akit aztán 1990-ben II. János Pál pápa megerősített érseki rangjában, majd egy év múlva bíborossá kreálta.

– Miként juthatnék el Todea atyához?

– Hivatkozzék reám, és megnyílik az ajtó – igazított útba Lestyán Ferenc marosvásárhelyi római katolikus esperes, maga is börtönviselt, üldözött, mártír pap.

- Megbíznak egymásban a római és a görög katolikus papok?
- Miként testvérekhez illik.

Todea metropolitát a görög katolikus egyház és az ortodox papok viszonyáról is megkérdeztem. Példát mondott. A hetvenes évek közepén Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök hivatalos úton járt Szászrégenben. Ilyen alkalmakkor ebédre vagy vacsorára a püspök vendégül látja a helység más felekezetű papjait. Todea érseket annál szívesebben fogadta volna asztalánál, mivel három évig egy cellában ültek Máramarossziget börtönében.

- Ott lesz-e az ortodox kolléga? – kérdezte meg Todea érsek.
- Minden felekezet papjait meghívtuk. Így szokás – felelte Márton püspök.
- Akkor én nem mehetek el. Püspök atya, elnézését kérem, de velem nem ülök egy asztalhoz. Ha a püspök úr beszélni óhajt velem, egy másik időpontban szívesen felke-resem.

Úgy érezte Todea érsek, hogy nekem meg kell magyaráznia a visszautasítását:

– Egy asztalhoz ülhettem volna-e azokkal, akik kiraboltak minket, kiűztek a templomainkból, elfoglalták a templomainkat és a keresztényüldözés évtizedeiben úgy viselkedtek velünk, mintha megátalkodott pogányok lennénk, nem keresztények és románok!

3. Kik ezek a Róma hűségén élő, Nyugaton eléggé ismeretlen katolikusok? – kérdezte hollandus barátom.

Szertartásuk szerint a katolikus világegyház keleti rítusát gyakorolják. Nevezik őket egyesült óhitűeknek – latin szóval – unitusoknak. A hajdani Osztrák–Magyar Monarchia területén, főként ukránok és románok lakta vidékeken szerveződött egyház a XVIII. században. A görögkeleti egyházból szakadtak ki és egyesültek Rómával. Elismerik a pápa primátusát, a katolikus dogmákat, de megtartották keleti, vagyis bizánci liturgiájukat, sajátos hagyományait.

Ezt az időhatárt, a XVIII. századot egy kárpátaljai görög katolikus kanonok, Ortutay Elemér ungvári teológiai tanár jóval hátrább tolja, a magyar honfoglalás korába. Mivelhogy a Kárpát-medencébe lépő magyarok előbb a bizánci kereszténységgel ismerkedtek meg, a keleti végeken ennek térítő papjai keresztelték meg őket. Hozzátehetem, hogy vallásháború volt – hatalmi vetélkedéssel egybefonódva – Ajtony és Csanád vezérek halálos párviadala a déli végeken, a mai Bánságban. Szent István király egyik vezére, Csanád kardjával a nyugati kereszténységnek vágott utat a Vidinben megkeresztelt Ajtony ellenében. Két magyar vezér egyazon Krisztus-hit más és más, keleti és nyugati változatát kívánta győzelemre vinni, még az 1054-es nagy egyházszakadás előtti időkben.

Ortutay kanonok úr ennek a bizánci hitnek a lelki, hagyománybeli gyökérzetét látja kivirágzani később a görög katolicizmusban.

Nemzetiségük szerint a görög katolikusok nagy többsége ukrán (ruszin), illetve román. Vannak azért szép számmal magyar, szlovák és német görög katolikusok is, akik különböző hatások érintésére, a környezet befolyására vagy más okból vették fel ezt a vallást. A történelmi Magyarországon a kárpátaljai ruszinok első püspöksége 1771-ben alakult meg Munkácson. Jelentős számú görög katolikus él a mai Magyarországon is, egyházi szertartásuk nyelve magyar, ők maguk is magyar nemzetiségűek. Híres „görög” búcsújáró helyük Máriapócs, a magyar Lourdes, amelynek búcsúsairól megragadó verset írt a kálvinista Ady Endre. A magyar görög katolikus egyházmegye 1912-ben jött létre Hajdúdorogon, jelenlegi központja Nyíregyháza, itt székel a püspök. Magyarországon a sztalinizmus teljében sem számolták fel a görög katolikus egyházat,

így ez csak itt, valamint Jugoszláviában, továbbá az amerikai földrészen, főként Kanadában és az USA-ban folytathatta, megszakítás nélkül, a tevékenységét. Szlovákia görög katolikusai is az ortodox egyházba kényszerültek, de 1968-ban saját erejükből visszatértek hagyományos felekezetükbe.

Magyar görög katolikusok élnek a mai Románia területén – Szatmár és Bihar megyékben –, továbbá Kárpátalján. (Igen kevesen a Székelyföld peremén.) Az erdélyi magyar görög katolikusok száma Szatmár megyében mintegy hússzezer, összesen egész Romániában harmincezer lehet. Nagyjából ennyi a létszámuk a magyar görög katolikusoknak Kárpátalján is. (Itt a görög katolikusok összlétszáma – a vallás erőszakos megszüntetésekor – 450 ezer lélek, akiket 265 parókia szolgált ki.) Kárpátalján 1989 végén újra engedélyezték a görög katolikus egyház működését, a hívek többsége élt is visszakapott jogával. Ismét görög katolikus szertartás szerint miséznek az ungvári katedrálisban és falusi templomokban. Magyar telephelyeken magyarul.

4. Az erdélyi görög katolikus román egyház első központja, püspöki székhelye Fogaras. A Dél-Kárpátok lábainál épült város történelmi és etnikai hátteret biztosított. A románság a maga erdélyi történelmét – frásos emlékek alapján – 1369-ig vezetheti vissza az időben, amikor is Nagy Lajos magyar király a várost hűbéri használatba adta Vlad havasalföldi vajdának. Majdnem száz évig tartott ez a hűbéri viszony a havasalföldi vajdák és a magyar királyok között, míg 1464-ben Mátyás király Fogaras várát nem adta ajándékba Geréb János későbbi erdélyi vajdának. Nyolc évvel később Fogaras a szászok birtokába került. A vár és a hozzá tartozó 64 falu Bethlen Gábor uralkodása idején élte fénykorát. Abban az időben és később is Fogaras vára az erdélyi fejedelemszönyvök birtokának számított. Lorántffy Zsuzsánna ebben a minőségében, I. Rákóczi György feleségeként birtokolta Fogarast. A fejedelemszönyv halála előtt három évvel, 1657-ben román iskolát alapított a városban. Román tanítókat és papokat neveltek itt, s szinte magától értetődő volt, hogy az ortodox egyházból kiszakadó görög katolikusok Fogarast választották első erdélyi központjukul.

Az egyesültek – unitusok – szegényes hozományt kaptak az ortodoxoktól, annál többet a római katolikus vagyonból. Legjobban szemlélteti ezt Nagyvárad hajdani görög katolikus püspökségének gazdagsága. Mivel a római katolikus egyház talán a legvagyonosabb Biharban volt – legalábbis a keleti széleken –, a királyi, kegyúri döntés ebből a birtokból szakított ki legtöbbit a görög katolikusoknak. És éppen királyi támogatottságuk révén, jóval több lehetőségük nyílt a román kultúra fejlesztésére, mint a „parasztibb” ortodoxiaknak. A görög katolikus román fiatalok Bécs és Róma főiskoláin tanulhattak. A nyugat-európai megújító szellemi áramlatok a görög katolicizmus nélkül nem jutottak volna el, vagy csak nagy késéssel, a románsághoz. A Școala Ardeleană (Erdélyi Iskola) néven jelzett mozgalom aligha bontakozik ki a nyugati főiskolákról, teológiákról, egyetemekről hazatérő görög katolikus román papok nélkül. A román felvilágosodás Nyugaton tanult fő alakjai, Samuil Micu-Klein (1745–1806), Gheorghe Șincai (1745–1816) és Petru Maior (1760–1821) alapozták meg a román nemzeti öntudatot, egyebek között a dákoromán kontinuitás hipotézisét, amelyet ma nemcsak a román történelemtudomány, de a román állam is a maga hivatalos ideológiájának vall; az alapozók vallásának lebecsülésével együtt. Míg a szinte kivétel nélkül ortodox vallású Havasalföldön és Moldvában – most tekintsünk el a katolikus csángóktól – a XIX. század második feléig cirill betűkkel írtak, addig Erdélyben a latin frás jelentette a román kultúrában a nyugati igényt és orientációt.

Elősegítette a görög katolikus vallás terjedését az erdélyi románság körében az, hogy a nyugati szellemirányzatokat alkotó módon ötvözte keleti, bizánci hagyományok-

kal, mindig nyitott lévén az egész román nemzet felé. Az már a román ortodoxia merevségét és intoleranciáját mutatja, hogy a görög katolikus vallásban mindenkor a maga befolyásának csökkentőjét látta, miként előbb a román reformációban is, és hatalmi szóval lépett fel ellene. Még Lorántffy Zsuzsánna fogarasi román iskolájának megnyitása előtt, Varlaam moldvai ortodox metropolita Iaşiban könyvet adott ki a görögkeleti tanok védelmében, *Válasz a kálvinista katekizmusra* címmel. Ha egy metropolitának ilyenképpen kell harcba szállnia az egyházújító áramlattal, akkor ez a friss irányzat terjedésben lehetett saját hívei között is. Egyébként az erdélyi román kálvinizmus a nemzeti eszmény nevében hódított, az anyanyelvűséget hirdette, románra fordították a Bibliát, míg Moldvában, Varlaam metropolita országában az egyházi nyelv nem a román volt. Az ortodox ideológia annyira beleivódott a román tudatba és gondolkodásba, hogy a mai román tudományosság sem képes vagy hajlandó a maga korába visszahelyezve megítélni az erdélyi román reformációt. Bethlen Gábor vagy Apafi Mihály a maga hitét kívánta terjeszteni, ennek érdekében karolta fel a román anyanyelvűséget – amely egyébként is következett a protestáns felfogásból –, míg a mai román történészek ebben a térítésben, egyáltalán a román nyelvű iskolák felállításában, a románra fordított Bibliában hatalmi, hódító célokat vélnek felfedezni.

Fogaraszról 1738-ban tették át Balázsfalvára az erdélyi román görög katolikus egyház székhelyét. III. Károly akkor ajándékozta az unitusoknak a XVI. században emelt fejedelmi kastélyt. Ez az Apafi-kastély néven is szereplő épület volt a színhelye annak a tárgyalásnak, amelyet az erdélyi országgyűlés küldöttsége folytatott Lotharingiai Károlyral, és amelynek értelmében Erdély a Habsburgok fennhatósága alá került.

Kétségtelen, hogy a bécsi udvar buzgón támogatta a román görög katolikus egyház erősödését. De ez egyben azt jelentette, hogy az erdélyi románság Európához került közelebb. Akkoriban ez volt a korszak „Európai Házának” kapuja.

Néhány évvel a püspöki székhely Balázsfalvára helyezése után hozzákezdtek a székesegyház felépítéséhez és egy önálló nyomda létrehozásához. A nyomda alapítása két évvel meg is előzte (1747) a templomépítés kezdetét. Szomszédságukban létesült az iskola, amely az erdélyi románság nagy értelmiségi nemzedékeit nevelte.

5. Manapság, a görög katolicizmus ellen indított hadjáratban a román nacionalista sajtó újra meg újra felhánytorgatja, hogy az unitusok egyháza „magyar fogantatású”. Mit jelentett e „magyar hatás” Balázsfalván? Az új nyomdában híres magyar tipográfusok is dolgoztak, Páldi Székely István, Becskereki Mihály. (Akadna-e magyar elfogult, aki azért utasítaná el Hess András ötszáz éves budai nyomdáját, mert az alapító mester – német volt?!) A hajdani román értelmiségiek ebben sokkal „európaibbak” voltak a mai román ortodox főpapoknál és újságíróknál. Gheorghe Şincai 1803-ban latin nyelvű elégiát írt Peretsényi Nagy Lászlóhoz, s ebben magyar barátait is emlegeti, köztük Tertina Mihályt. A Şcoala Ardeleană nagy triászba néha személyes, még inkább levélbeli kapcsolatot tartott fenn a magyar nyelvű művelő Aranka Györggyel, a magyar történész Benkő Józseffel. Budai időzése során Petru Maior sűrűn összejárt az öreg Virág Benedekkel. Micu-Klein püspök Balázsfalván összeállított latin–román–magyar–német és román–latin–magyar–német szótárának átnézésére és hiányainak pótlására a „híres magyart, Virág Benedeket” kérte fel, aki önzetlen barátságából el is végezte a munkát. Ez a szótár ugyan kéziratban maradt, de anyagát beleolvastották az 1825-ben Budán kinyomtatott többnyelvű román szótárba – *Lexikon de Buda* –, s így a román művelődéstörténet e fontos építőkövének alapozói közé méltán számíthatjuk oda a magyar Virág Benedeket is.

Ez lenne az a túrhetetlen „magyar befolyás” az erdélyi román görög katolicizmusra, amelyet visszamenőlegesen is szenvedélyes gyűlölettel átkoznak el?

Tárgyilagos vagy csak mérsékelten elfogult mai román történelmi művek Balázsfalvát a XIX. századi Erdély legjelentősebb román iskolavárosának és művelődési központjának nevezik. Ez a rang pedig a görög katolikus egyháznak köszönhető. A város vezető szerepe a románság nemzeti mozgalmaiban kitetszik abból is, hogy 1848-ban itt tartották meg a forradalmi erdélyi román nemzetgyűlést.

Mihail Eminescu, a nagy román költő itt jártakor „Kis Rómának” nevezte Balázsfalvát. Márpedig ő aligha vádolható meg magyarbarátsággal vagy görög katolikus elfogultsággal. A virágzó város sugallta neki a hasonlatot.

6. Trianon vallási szempontból is merőben új helyzetet hozott létre Erdélyben, illetve Nagy-Romániában. Az úgynevezett Ókirályság (Havasalföld és Moldva), valamint az 1877-es orosz–török háború nyomán diplomáciai csereügylet folytán megszerzett Dobruzsza románsága nagyon sokszínű Erdéllyel találta egy országban magát. Őt magyar vallásfelekezetet, a római katolikus, a református, az unitárius, az izraelita és az ágostai evangélikus, kisebbségi nyelvek és toleranciában együtt élő nemzeti kultúrák, sokszázados múltú iskolák és intézmények – mindezek szokatlanok voltak az ókirályságbeli románok számára, noha a történelmi Románia egyáltalán nem volt homogén állam. Korabeli becslések szerint az Ókirályság lakosságának egyharmada nem volt román. Ha a cigányok milliós tömegét tekintjük, akkor ez a becslés nem is valószínűtlen. (Éppen nagy lélekszáma miatt, a cigányság felszabadítása a rabszolgasorsból az 1848-as havasalföldi forradalom egyik követelése volt.) Vallási szempontból ugyan a cigányság nem jelentett külön szint, mindenütt a falusiak hitét követte. Ortodoxok voltak a romániai bolgárok, szerbek, lipovánok – a Delta orosz népessége –, de a dodrudzsai törökök és tatárok mohamedán hite bizonyíthatóan ingerelte a román lakosságot. Jó néhány korabeli jel mutatja az intolerancia heveny jelentkezését. Koós Ferenc emlékiró, református pap jegyezte fel, hogy a bukaresti kálvinista templom tornyáról le kellett vésztetnie a hagyományos kálvinista csillagot, mert az ortodox románok pogányoknak nézték a magyar protestánsokat. A moldvai Szászút helységben a múlt század végén valósággal megostromolták a magyar református templomot, összetörték, pusztán azért, mert eltért a görögkeleti templomtól, és benne magyarul énekeltek!

Ez a román türelmetlenség rekesztette ki az Ókirályság társadalmi életéből a zsidóságot. A másságot egyszerűen tudomásul venni képtelen közhangulat nevében ajánlotta a moldvai zsidóknak 1860-ban a felvilágosult államférfinak tartott Mihail Kogălniceanu miniszter, hogy hagyjanak fel ősi viseletükkel, vessék le a zsidóruhát és vágassák le a szakállukat, mert ez így „illik” Európában. (A *Bukaresti Magyar Közlönyben* magyarul is olvasható a miniszteri rendelet.) De a nagy lélekszámú zsidóság még ilyen áron sem kapott román állampolgárságot. A visszás helyzetet a trianoni békeszerződés „rendezte”, mivel román állampolgárnak nyilvánította Erdély minden lakóját. Így az erdélyi zsidók automatikusan román állampolgárok lettek, míg az Ókirályság sok nemzedéken át ott élő és az országot gyarapító zsidósága nem. Gyors parlamenti döntéssel kiterjesztették az állampolgárság körét a havasalföldi és moldvai zsidóságra is.

Ilyen mélyre ivódott idegenkedés a más nyelvek és más vallások ellen ingerülten vette tudomásul mintegy másfél millió román görög katolikus vallását. Újságcikkek javasolták, hogy a görög katolikusok lépjenek át az ortodoxok táborába. Más szerzők igyekeztek bemutatni a román közönségnek az unitusok történetét, nagy érdemeiket

a román művelődés történetében. Bukarest, az Ókirályság 1918 után ismerkedett meg az „új” hittel, akkor építették fel Bukarestben az egyetlen görög katolikus templomot. Görög katolikus volt az erdélyi román nemzeti mozgalom vezető alakja, Iuliu Maniu. Görög katolikus püspök Iuliu Hossu, az 1918-as gyulafehérvári román népgyűlés fő szónoka. Végül is a görög katolicizmust az 1920 utáni Románia második államvallásává nyilvánították. Annyira az lett, hogy a két háború között a székely vidékeken elrendelt templomépítési mozgalom keretében, olyan helységekben is, ahol egyetlen román sem élt, egyszerre két román templomot kellett építeni, nyilván a lakosság költségén, egy görögkeletit és egy görög katolikust.

Noha lassan-lassan „igazi” román vallásnak ismerték el a görög katolikus egyházat, azért a magyarok kényszerű áttérítésekor, vasutasok, kisiparosok, nyugdíjasok lelki megsarcolásakor ezeknek nem az unitus hitet, hanem az ortodoxiát kellett felvenniük.

7. Erdély román görög katolikus egyházát, két és fél évszázados fennállása után, 1948-ban az államhatalom beolvasztotta az ortodoxiába. A példa a Szovjetunióból érkezett. Galícia és Kárpátalja többmilliónyi ruszin, illetve ukrán unitusa fölött Sztálin kimondta a halálos ítéletet. A hivatalosan ateista szovjet állam nyilván nem teológiai elveket tartott szem előtt, hanem világpolitikai és belső, biztonsági megfontolásokat. A második világháború befejezése után – éppen a közép-európai orosz terjeszkedés miatt – rendkívül kiéleződött a Kreml és a Vatikán viszonya. Mint minden eszmei, világnézeti ellentétet, Sztálin ezt is hatalmi szóval intézte el. Ostoba, diktátori fölényel. Abban az időben kérdezte meg tanácsadóitól, akik a katolikus világegyház erkölcsi erejére figyelmeztették: „Ugyan, hány hadosztálya van a pápának?” A szovjet hatalom döntését kétségtelenül befolyásolta az is, hogy Galíciában és Kárpátalján 1944 után még évekig fegyveres felkelés folyt a szovjet hatalom ellen, az Ukrán Felszabadító Hadsereg, ahogy Sztjepán Bandera titkos serege magát nevezte, nagyon sok kellemtelenséget okozott a keleti birodalom urának, és e szovjetellenes partizánok társadalmi támasza a görög katolikus ukrán lakosság volt.

Bukarest szívesen hallgatott a moszkvai tanácsra, s ugyanolyan durva erőszakkal számolta fel a görög katolikus egyházat Erdélyben, mint Sztálin Nyugat-Ukrajnában. Ideológiát is kitaláltak a beolvasztás igazolására: az egységes román nemzetnek egységes vallása kell hogy legyen! A politikai vezetés háttérből irányította, illetve hatalmi szerveivel hajtatta végre a lélekgyilkos egyházfelszámolást, ugyanakkor dr. Petru Groza miniszterelnököt toltá előtérbe, vele mondatta el a nacionalista frázisokat. A Hunyad megyei Bácsi község ortodox papjának fia éppen olyan buzgón vállalta ezt a megbízatást, pedig neki tudnia kellett, hogy ez mit jelent erkölcsileg, miként 1925-ben az erdélyi ügyek minisztereként személyesen mozdította elő annyiszor dicsért iskolájának, a szászvárosi református Kuun kollégiumnak román állami kézre játszását.

Egyházuk erőszakos felszámolásakor a romániai görög katolikusok száma több mint másfél millió volt, 8 egyházmegyével, 6 püspökkel, 2588 templommal, 1834 pap-pal, egy teológiai akadémiaival, 9 szerzetesi intézménnyel és 20 középiskolával. A papok többségét átkényszerítették az ortodox egyházba. A püspököket mind börtönbe zárták. Időben nagyjából ugyanakkor tartóztatták le és börtönözték be a római katolikus püspököket is.

Todea Alexandrut már az egyház illegálitása idején szentelték püspökké, amikor két börtönbüntetés között éppen szabadon volt. A görög katolicizmus ugyanis az őskeresztények módján „föld alá” vonult, nagyvárosok „katakombáiba”, falusi házak mélyére, de nem adta meg magát. Todeán kívül más püspököket is felszenteltek, s ha „lebuktak”, ismét mások álltak a helyükre. Ugyanezt a módszert alkalmazta a római

katolikus egyház is, Márton Áron „elrablása” után – mert szabályszerű emberrablás volt, csapdaállítással – az általa kijelölt utód vette át a helyét, majd azt is helyettesíteni kellett, mivel börtönbe került. Noha a római rítus papjait nem tartóztatták le mind, magát az egyházat nem számolták fel, mégis törvényen kívüli állapotba került. A bukaresti hatalom a római egyházat Erdélyben is belülről, a „békepapok” mozgalomával próbálta meg szétzilálni. Ez azonban itt sikerült a legkevésbé, éppen Márton Áron rettenthetetlen szilárdsága miatt.

Az erdélyi román görög katolikus egyház püspökei közül heten haltak meg börtönben vagy kényszerlakhelyre száműzöttek. Alexandru Russu nagybányai püspök 1963-ban a szamosújvári börtönben fejezte be életét. Vasile Atenie bukaresti vikárius a vácărești-i börtönben, 1950-ben. Valeriu Traian Frențiu nagyváradi püspök Máramarosszigeten 1952-ben, Ilion Suciú püspök, balázsfalvi apostoli kormányzó és Tit-Liviu Chinezu a máramarosszigeti börtönben, talán 1953-ban. Ioan Bălan, a lugosi egyházmegye püspöke kényszerlakhelyre került, Ciorogirla ortodox kolostorba, itt érte a halál 1959-ben. Nem kerülhette el a deportálást Iuliu Hossu szamosújvári püspök sem, hiába voltak maradandó román nemzeti érdemei. Ő szintén ortodox kolostorba került, Căldărușaniba, onnan az egyik bukaresti kórházba szállították, ott halt meg 1970-ben. (A római és görög katolikus szerzetesrendeket Romániában mind felszámolták, egyedül az ortodoxok rendházai maradhattak meg.)

Úgy a hatvanas évek közepén, amerikai fellépésre és a hidegháború enyhülésére, valamelyest engedett a szorítás a görög katolikus egyház körül. Az unitusok szabad működését nem engedélyezték, de a letartóztatott papok egy részét kiengedték a börtönökből. A „föld alatti” egyház újra kiépítette hierarchiáját. A nyolcvanas években titkos püspökkari konferenciákat is tartottak, kinevezésekkel, illetve jogtalanul viselt címek ügyével foglalkoztak. Az 1988-as püspökkari konferencia körlevelet intézett az egész román görög katolikus egyházhoz, papokhoz, titkos szerzetesekhez és hívekhez. Név szerint felsorolta az egyház titokban kinevezett püspökeit és ordináriusait. Ez a levél Alexandru Todeát Balázsfalva érsekeként, a román egyház metropolitájaként említi. És fontos egyházi jogi kérdésre is figyelmeztet a körlevél:

„Véget kell vetni annak a vitának, amely a Rómával egyesült Román Egyház kérdését esetleg úgy látja megoldhatónak, ha áttérünk a román nyelvű latin rítusra. Egyházunk katolikus volt és marad, de 1700-tól őrzi a maga identitását. Román és katolikus egyház vagyunk, de keleti rítus szerint, ennek kifejezésésképpen egyházunk minden papja saját keleti rítusunk szerint celebrálja a Szent Liturgiát, és erre hívja fel a szertartáson részt venni óhajtó híveket. Az a Szentszék által adott felhatalmazás, hogy más katolikus rítus szerint is celebrálhatunk, arra az időre vonatkozott, mikor saját rítusunk szerint nem misézhattünk. Most azonban ez lehetségessé vált.”

8. Márton Áron püspöki joghatóságát gyakorolja még Gyulafehérváron, mikor a görög katolikus egyházat betiltják. Előrevetíti árnyékát az erdélyi magyar római katolikusok vezetőjének sorsa, megpróbáltatásai. Minden lépését figyelik, az egyik csíksomlyói búcsú után csak kerülőúton jöhet el szülőföldjéről, mert az állambiztonság le akarja tartóztatni. Márton Áron – a katolikus egyház római rítusa-üldözöttsége közepette sem ismerte el a görög katolicizmus „felszámolását”, hanem minden lehetőségére álló módon tiltakozott ellene. Később a gyulafehérvári püspök perében ez az egyik vádpont. A Vatikán rendelkezése szerint a római rítusú templomok befogadták a román görög katolikus híveket, a római papok kiszolgáltatták nekik a szentségeket.

Gheorghiu-Dej, majd Ceaușescu diktatúrája egyképpen azt remélte, hogy a görög katolikus hit kihal Romániában. Az idősebb nemzedékek lassan kimennek az életből, a

fiatalok számára idegen lesz a görög katolikus vallás. Az ateista román államot nyilván nem teológiai szempontok vezérelték, hanem az elképzelt „nemzeti egység” megvalósítása, a hitbeli, majd nemzeti egyneműsítés. Bukarest számítása nem vált be. A görög katolikusok többsége megmaradt ősei hitén. Részint a római katolikus templomokat látogatták, ott éltek a szentségekkel, részint egykori görög katolikus templomaikba jártak tovább, immár ortodox szertartásokra, de katolikus lélekkel. Sok faluban a lakosság nem is volt tisztában azzal, hogy felekezete egyik napról a másikra „megváltozott”. Az ortodox papok nem nagyon hangoztatták ezt a híveik előtt.

Anekdotikus történetet mesélt erről Gellért Sándor költő, aki a Szatmár megyei Mikolában tanított évtizedeken át. Ebben a faluban református és „görög” magyarok, továbbá ortodox románok élnek. E két utóbbi egyház kényszerű egyesítése után mind a két templomuk görögkeletivé lett. De a görög katolikusok véletlenül se lépték volna át az eredetileg ortodox templom küszöbét. A mikolai „görögök” azért se nagyon vették észre a változást, mert ortodox papjuk is magyarul prédikált, akárcsak „görög” elődje. Történt azonban, hogy a „görög” templomot újjá kellett építeni. Az új hajlékot a nagyváradi görögkeleti püspök szentelte fel. „Kedves ortodox testvéreim az Úrban” – kezdett bele a szentbeszédbe a püspök. A mikolai „görögök” összenéztek: mióta lettek ők ortodoxok? Mivel pedig a püspök továbbra is a görögkeleti egyházat emlegette, előbb egyik mikolai indult el az ajtó felé, majd a másik, szép csendben mind kivonultak a templomból, amelynek építésére önzetlenül adakoztak volt. Másnap a helybeli „görög katolikus” pap – hivatalosan persze ortodox – sorra járta hívei házákat és nyugtatta az embereket, hogy tévedés történt, a püspök úr rosszul mondta, persze, hogy görög katolikusok ők, nem pedig ortodoxok...

Kolozsváron a tegnapi görög katolikusok többségükben a Deák Ferenc utcai volt minorita templomba jártak, ahol most görögkeleti szertartással dicsérik az Urat. A festmények még a római katolikus múltra emlékeztetnek. (Trianon után kellett átadni a „görögöknek”.) Mikor aztán a bukaresti hatalom rájött arra, hogy mégsem hal ki a görög katolicizmus Erdélyben, szokásos fondorlattal saját nacionalista céljainak szolgálatába szeretne volna állítani a hívek ragaszkodását. Titkos csatornákon – még párttagok útján is – azt sugallta a makacs görög katolikusoknak, hogy „épüljenek be” a római egyházba, belülről románosítsák el a Szent István alapította erdélyi egyházmegyét. Még jobb lenne, ha maguknak követelnék a római katolikus templomok egy részét, ebben az esetben – így a sugallat – a görög katolikus szertartást is engedélyeznék számukra. Noha az ortodox hierarchia végig ellenségesen viselkedett a görög katolikusokkal szemben, a magyar templomok megszerzését nagyon szívesen látta volna. Különösen Kolozsváron lehetett észlelni a román görög katolikusok hódító törekvéseit. Itteni titkos „görög” papok vezető szerepet játszottak Dumitru Márтинаș dilettáns történész *Originea ceangailor din Moldova* (A moldvai csángók eredete) című könyvének megjelentetésében, amely a csángók román eredetét és elmagyarosítását próbálja magyarázni.

Ez a helyszín és ez a helyzet emeli ki a román görög katolikusok állásfoglalásai közül Doina Cornea kolozsvári tanárnő, ismert polgárjogi harcos nyilatkozatát a templomhasználatról. Noha Cornea asszony nem egy esetben a magyar iskolák és egyetem kérdésében ellenünkre nyilatkozott, a templomok ügyében mindig keresztény szellemben és a jogtisztelet alapján szólalt meg. Még a diktatúra idején a pápához intézett levelében kijelentette: „A román hatóságok minden arra vonatkozó hivatalos nyilatkozata ellenére, miszerint országunkban nem lesznek görög katolikusok, mi ismét kinyilvánítjuk létezésünket a Szentszék és az egész világ előtt, ugyanakkor kérjük Őszentségét, segítsen fenntartani és jogaiba visszahelyezni a román görög katolikus

egyházat". A magyar templomokkal kapcsolatos álláspontja egyértelmű volt: „Mi (Rómával) egyesült románok nem akarunk betolakodók lenni ezekben a (római) szentegyházakban, nem kívánjuk megzavarni a békességet és a jó rendet ezekben a templomokban, amelyek méltán tulajdonai hittestvéreinknek – a magyaroknak.”

9. Úgy mondtad, hogy még a diktatúra alatt kerested fel Todea metropolitát – szakított félbe hollandus barátom.

– Igen, Szászrégenben, egy félreeső utcában. Lakásának egyik szobájából hatalmas ablak nézett az udvarra. Ezen az udvaron gyűltek össze a hívek, a metropolita az ablak mögött felállított oltárnál misézett.

Megkérdeztem tőle, hogy zavarják-e ebben.

– Mostanában már nem. Az államvédelem emberei tudják, hogy mi az egyházi rangom, ha felkeresnek néha, nem kötekednek, nem fenyegetőznek. Finoman, de érelyesen ellenőriznek. Mi ez a börtönhöz képest?

Tizenhat esztendőt töltött börtönben.

Magas termetű, ősz hajú férfi, valósággal ragyog róla a tisztaság, nyíltság. Telek községben született, Szászrégen közelében. A családban tizenhatan voltak testvérek, ő az utolsó előtti gyermek. Negyvenhat unokaöccsét és unokahúgát tartja legközelebbi rokonának. Szobája falán szülei fényképe, mellettük II. János Pál portréja, aztán vatikáni csoportkép, rajta Todea is, fiatal teológusként. Régeni és balázsfalvi diákevek után Rómában végezte a teológiát. A csoportképen XII. Pius pápa a teológusok között.

– Az elődjét, XI. Pius-t még jobban becsültem. Nagy tudós volt, egyben az emberi megértés pápája. Sokat és szívesen időzött az abesszíniai papnövendékek körében. Nem indokolta meg rokonszenvét, de mit tudtuk az okát. Egy papnak mindig őszintének kell lennie, megmondom hát, hogy az európai teológusok lenézték az afrikaikat. XI. Pius nem korholta ezért őket, de példájával megszégyenítette a gőgös európaiakat.

Todea atyát Rómában szentelték pappá, ott szerzett teológiai doktorátust is, summa cum laude. Aztán a balázsfalvi érsekségen szolgált, majd kinevezték Szászrégen esperesévé. A görög katolikus egyház felszámolásakor elrejtőzött. Elfogták. 1951-ben a bukaresti hadbírótság életfogytiglanra ítélte.

Három évet együtt ült Márton Áronnal Máramaroszigeten.

– Cellatársak voltunk, egészen Márton püspök szabadulásáig. Örök példa marad számomra mint pap, mint ember és mint magyar. Zokszó nélkül végzett a börtönben minden piszkos munkát, nem haragudott senkire, szent emberként megbocsátott kínzóinak is.

Todea érsek jól ismeri a magyarokat, szülőfaluja szomszédságában van a római katolikus Jobbágytelke és a református Péterlaka. Az együttélés erdélyi valóságát isteni ajándéknak tekinti. Bátran előhozhattam előtte a kellemetlen témát: a titkos kolozsvári „görög” papok áskálódását a magyar templomok megszerzéséért.

– Igazi görög katolikusok nem tesznek ilyesmit. Mi nem vonulunk be senki más templomába. Megvannak a magunk elvett templomai, azokat kérjük, azokat követeljük vissza.

Példát mondott ismét. A második világháború végén Szászrégen német lakossága szinte teljes egészében elmenekült, nem is nagyon tért vissza. 1945-ben a városi hatóságok felhívták Todea esperest, hogy vegye át a szász evangélikus templomot, nincsenek hívei, nincs, aki gondozza.

– Ki adja át nekem? – kérdezte szelíden.

– Mi, az állam – felelték.

– Önök építették?

- Nem. De látja, hogy a szászok elmentek.
- Ettől még nem lettek önök a templom gazdái.
- Esperes úr, magával nem lehet okosan beszélni.
- Okosan valóban nem, csupán tisztességesen.

10. Szászrégen hagyományaihoz tartozik, hogy a Școala Ardeleană triászának egyike, Petru Maior egy ideig itt lelkészkedett, míg 1786-ban el nem űzték innen.

- Nem a magyarok űzték el – emelte fel hangját a metropolita –, a szász polgárság kergette el. Csak hogy most mindent a magyarokra kennek. Vagy három évvel ezelőtt kijött hozzánk egy tanár Marosvásárhelyről, a színművészeti főiskola tanára, Ștefan Duica, és szemérmetlenül hazudott, hogy a magyarok űzték el Petru Maiort Szászrégenből.

- A hamisítás bántotta az ön igazságérzetét?
- Titkos pap vagyok, nem állhattam fel. De úgy éreztem magamat, mintha rab-ságban lennék megint. A hazugság börtönében. Papként fáj nekem a hazugság, románként bánt az igazságtalanság. Erkölcstelen ez az uszítás a magyarok ellen, és félek, hogy ellenünk fog fordulni. Nincs bűn, amelyik büntetés nélkül marad.

11. Ha már Petru Maiorról beszélünk, fontosnak tartotta, hogy kiemelje megint a görög katolicizmus szerepét a román nemzeti művelődésben. Olvastam-e George Călinescu 1941-es monumentális román irodalomtörténetét? Az még méltóképpen tárgyalta a görög katolikus egyház szerepét a román nép életében. Pedig Călinescu ortodox volt. Azóta csak rágalom vagy hallgatás.

- Lehetett volna-e groteszkebb valami, mint román nemzeti érdekekre hivatkozva tiltani be a görög katolikus egyházat? Román nemzeti eszményt követtek-e, nemzeti egységet? Mi lett belőle? Éppen a fordítottja. Megosztotta a román egységet, a görög katolikusok kénytelenek római templomokba járni, sokan a szektákhoz csatlakoztak, vagy hitetlenkévé váltak. A két román nemzeti egyház távolabb került egymástól, mint bármikor.

Mintha védekezett volna az érsek 1989 nyarán, pedig éppen „csend” volt a görög katolikus és az ortodox egyházak között. Egy év múlva, a romániai fordulat után, soha nem ismert hevességgel csapott fel a disputa. Rágalmak özöne zúdul Todea bíboros egyházára. Helyvára hírhedett nacionalista lapjában, a *Phoenix*-ben cikksorozat jelent meg, Petru Ciuhandu lelkész aláírásával: *Melyik a „nemzetáruló” – a román ortodox vagy a görög katolikus egyház? A szerzőt nem a két vallás közötti dogmatikai különbségek érdeklik, noha ezeket is csokorba fogja, hogy a görög katolikusok, egyáltalán a katolicizmus „bűneit” bizonygassa. Visszatekint az 1054-es egyházszakadásig, még tovább is az időben, visszamegy a 787-ben tartott utolsó ökumenikus zsinatig. Somásán megvédelmezi az ortodoxiát a maradiság, megrekedtség vádjától, elismerve, hogy az ortodox egyház valóban nem tartott lépést az idővel (agiorno), de ennek oka részint az iszlám ezer esztendő uralma, a nyugati kereszties hadjáratok és a kommunizmus. Egyébként is, szerinte az ortodoxia minden bajáért a nyugati kereszténység felelős, amely soha nem támogatta a keleti keresztényeket, hanem mindig csupán a befolyása alá akarta vonni őket.*

E hódítás egyik következménye lett a görög katolicizmus, folytatódik a cikk. Ismert módszerrel, a szerző felemlégeti görög katolikus teológusok, írók, politikusok bíráló megjegyzéseit saját egyházuk vagy egyik-másik főpapjuk ellen, s ebből a körkép-ből az derül ki, hogy a görög katolicizmussal egyetlen igazi román szellemi ember sem értett egyet. De végtére is, ezek a szellemi emberek alapozták meg az egyházat!

Ciuhandu pópa így sommázza vádjait: „Ma is kísértenek a megaláztatások, amelyeket az erdélyi románoknak ezer éven át el kellett viselniük. E megaláztatások egyike az Ausztria–Magyarország által 1700-tól kezdve végrehajtott lélekszakítás a görög katolikus egyház révén, amit másfél évszázadon át valóságos genocídium követett, s folytatódott azzal az alantas törekvéssel, amelyik a katolicizmussal el akarja idegeníteni a tömegeket a nemzet törzsétől.”

12. Mi élte ki ennyire a görögkeleti és görög katolikus románok testvérharcát? Konkrét ok: a balázsfalvi katedrális visszaszerzése. A templom eddigi ortodox papja, Ioan Fărcaș, és az egyháztanács átadta a székesegyházat Alexandru Todea bíborosnak. A hívek nagy többsége egyetértett a már esztendőök óta titkos katolikus Fărcaș pap cselekedetével. De nem értett egyet a Román Televízió, amely egyértelműen az ortodox álláspont szerint tárgyalta a történeteket. Meg sem említve, hogy a balázsfalvi katedrális Micu-Klein görög katolikus püspök kezdte el építtetni, s hogy a sztálinizmus koboza el 1948. december elsején. (Éppen az 1918-as gyulafehérvári román népgyűlés emléknapján.) Bekapcsolódott a „vitába” a România Mare (Nagy-Románia) hetilap, amelynek vezetői a közismert nacionalista Eugen Barbu író, egykoron a Ceaușescu-féle Központi Bizottság tagja, és Corneliu Vadim Tudor, a hírhedt magyargyűlölő és antiszemita költő. Hihetetlen az a hang, amelyet ez a hetilap ezúttal nem a „magyar terroristák” és Magyarország – miként szokása –, hanem román testvérei ellen megütött:

„Egy új Júdás, Fărcaș bálványimádó pap kinyitotta a balázsfalvi székesegyház ajtaját, hogy beléphessen rajta Erdély pusztulásának gyűlöletes alakja: Todea, az új kardinális. A közismert román vendégszeretet nem ocsúdott fel arra, hogy megismétlődik az 1700-as hármasság, az alázatos lelkű román hívek pedig nem fogták fel, hogy Budapest közbejöttével az apokaliptikus szörny újra befészkelte magát Balázsfalvára. Erdély új »főpapja« valójában alig tud egy-két román szót egybefűzni, ellenben tökéletes prédikációkat mond a románok számára olyannyira elviselhetetlen nyelven, magyarul.”

Honnan kísért a történelem mélyéből ez a hang?

13. Míg egészséges volt, Todea bíboros nem hagyta válasz nélkül a rágalmat. A balázsfalvi székesegyház visszaszerzése után interjú adott a bukaresti Cuvîntul (A Szó) munkatársának, Maria Lucia Munteanunak. Nagyformátumú egyházfő, államférfi szólalt meg, kijelentve: „minden erőmből harcolni fogok a nacionalizmus ellen.” A România Mare gyalázkodásairól azt mondta a bíboros, hogy tűrhetetlen hangvétele miatt kell beszélni róla. „Olyan kifejezéseket használ, amelyeket nem szeretnék megismételni ön előtt. Egy civilizált társadalomban elképzelhetetlen az efféle hang. Éppen ezért, amíg csak az Isten erőt ad nekem, szeretnék hozzájárulni ennek a nemzetnek a kulturális és erkölcsi felemeléséhez.”

Szomorúan állapította meg a bíboros, hogy az új bukaresti hatalom is ellenséges a görög katolicizmussal szemben. Mikor először kérte Ion Iliescu államelnöktől a templomaik visszaadását, a jelenlévő Gelu Voican-Voiculescu helyettes miniszterelnök váratlanul közbeszólt: „Önök katolikusok, tehát közelebb állnak a magyarokhoz, mint a románokhoz.”

Időpont: 1990 január eleje, az új hatalom alig néhány nappal. Hosszú hetek múltán következik el 1990. március 19-e, a marosvásárhelyi magyarellenes pogrom. Todea érsek akkor még Szászrégenben lakott, közel Görgényhez, ahonnan a botos gyilkosok elindultak. A főpap szerint a vérengzést meg lehetett volna akadályozni. Kialakult a két tábor, de még nem fordult elő incidens. Todea érsek ismét az államelnöknél volt kihallgatáson Bukarestben. Kérte: „Elnök úr, küldjön katonaságot Marosvásárhelyre, és

helyezze el a két tábor közé." Iliescu arcán a szokásos, ravasz mosoly. „Azt mondta, hogy csak később, csak a végén fog beavatkozni. Ezt a kifejezést használta. Nem tudom, hogy mit akart ezzel mondani. Kérném szépen, lehet, hogy megvoltak neki is az indítékai. De mégiscsak közbe kellett volna avatkoznia.”

Olvassuk hozzá ezekhez az interjúból Todea atya másik mondatát: „A hazugság jobban befészkelte magát Romániába, mint más országokba.”

14. Lent, a „népi mélységekben” zavartalan volt-e a román és magyar görög katolikusok együttélése? – szakít meg újra hollandus barátom.

Kezem ügyében a kolozsvári *Világosság* 1947. április 28-i száma. Miután a Szatmár megyei magyar görög katolikusok elszakadtak a rutén püspökségtől, Russu nagybányai püspök körlevélben értesítette őket, hogy a húsvéti ünnepeket nem ülhetik meg – régi szokásuk szerint – a magyar római katolikusokkal és protestánsokkal egy időben, hanem csak a román húsvét alkalmával. (Az ortodoxia nem alkalmazkodik a Gergely-naptár időszámításához.) A magyar görög katolikusok ezt sérelmesnek találták, és kérték Russu püspököt, hogy régi jogaitartsa tiszteletben, annál inkább, mivel mikor a nagybányai görög katolikus püspökség főpásztorsága alá kerültek, erre írásbeli ígéretet kaptak.

„A sérelmes intézkedést azonban nem orvosolták – folytatódik az újságcikk –, s most a fölzaklatott 18 000 magyar ajkú görög katolikus a Magyar Népi Szövetség Szatmár megyei vezetőségét kérte fel, hogy ezt a kérdést a püspökkel békés úton elintézzék. Remélni szeretnők, hogy Russu püspök a főpásztorsága alá tartozó magyar görög katolikusok érdekében változtat nézetén, amit mi magunk sem tartunk összeegyeztethetőnek a demokratikus szabadság elvével.”

Másfél év múlva nincs görög katolikus egyház Romániában, Alexandru Russu nagybányai püspök, híres műgyűjtő, európai kultúrájú ember a szamosújvári börtön rabja.

Kegyetlen epilógus!

Mi lett a sorsuk a magyar görög katolikus híveknek egyházuk felszámolása után? Hivatalból ortodoxokká nyilvánították őket. De a görögkeleti papok magyarul prédikáltak nekik Halmitól Nagykarolyig, a Túrtól az Érig. Szatmárnémeti, Nagykaroly városokban vannak templomaik, meg olyan községekben, mint Kőkényesd, Csedreg, Túrterebes, Mikola és mások. Magyarságukhoz mindig ragaszkodó emberek. Mikor egy ízben Sárközújlakra olyan új papot neveztek ki, aki nem tudott jól magyarul, a hívek azonnal mást kértek – és kaptak is – helyette.

Todea metropolitát 1989 nyarán megkérdeztem, hogy miként vélekedik a szatmári, bihari magyar görög katolikusok nyelvhasználatáról? Világos volt a felelete:

– Nézzé, kényszerű betiltásunk előtt sokáig szolgáltam a balázsfalvi érsekségen. Ott is, mindig is azt vallottuk: teljes mértékben tiszteletben kell tartanunk híveink anyanyelvét. Miért térnék el ettől a jó hagyománytól?

15. Hollandus barátom egyvégteben dohog. Ez a kizárólagosság, mindenféle másság tagadása, gyalázása ismeretlen számára, ingerli holland nyugalmát, európai lelkét.

– Vallásháború? Azt mondd? Több ez, más ez! Nekünk van egy jelzőnk erre, de talán nem mondom ki.

– Annál inkább ne – helyeslem –, mivel ez mégiscsak a románság belső ügye, nem reánk tartozik.

– Úgy gondolod, hogy csak reájuk tartozik?

Nem felelek. Meghökken és némává dermed a felismerés.